

آسیب‌شناسی و تدوین چارچوب داوری آثار علمی: یک رویکرد کیفی

علیرضا مطلبی فرد^۱

عبدالرحیم نوه ابراهیم^۲

هدیه محبت^۳

علی اکبر سادین^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۴/۱۰

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف آسیب‌شناسی فرایند داوری مقالات علمی و ارائه چارچوب مشترک و یکسان برای داوری انجام شده است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر در چارچوب رویکردهای کیفی و روش تحلیل محتوا صورت گرفته است. جامعه پژوهش عبارت است از، اعضای هیأت علمی دانشکده‌های علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه‌های تهران که از بین آنها ۱۵ نفر از اساتید دانشگاه خوارزمی و شهید بهشتی، با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند به عنوان اطلاع‌رسانه‌ای پژوهش انتخاب گردیده‌اند. برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش، از مصاحبه نیمه ساختار یافته و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده، از روش کدگذاری (کدگذاری باز و انتخابی) استفاده گردید.

یافته‌ها: نتایج به دست آمده از پژوهش نشان داد که ارزیابی آثار علمی باید براساس ۵ معیار علمی بودن، رعایت اخلاق پژوهشی، تناسب محتوای مقاله، رعایت فنون نوشتاری و هماهنگی مقاله با نشریه مورد ارزیابی قرار گیرد. همچنین بر اساس نتایج تحقیق، در حال حاضر و در داوری آثار علمی آسیب‌هایی همچون تخصصی نبودن مجلات، مشخص نبودن زمینه تخصصی داوران، ضعف نرم‌افزاری و اطلاعاتی، طولانی بودن داوری‌ها، سوگیری و مغفول ماندن کیفیت، نبودن معیارهای قابل قبول برای داوری و لغزش‌های اخلاقی داوران وجود دارد.

نتیجه‌گیری: پژوهش در ابعاد مختلف بر جامعه علمی تأثیر می‌گذارد و اساتید، دانشجویان و اصحاب علم برای ارتقاء علمی، پذیرش در مقاطع بالاتر و بدست آوردن شرایط شغلی از این امتیازات استفاده می‌نمایند. بنابراین، شناسایی آسیب‌های موجود در این زمینه و مشخص کردن چارچوبی مشخص و قابل قبول برای آن، می‌تواند نقش بسیار مهمی در این زمینه داشته باشد، و از سوگیری‌های موجود در حوزه داوری آثار علمی بکاهد، و چارچوب یکسانی را برای داوری آثار علمی فراهم نماید.

واژه‌های کلیدی: داوری، آسیب‌شناسی، چارچوب داوری، مجلات علمی پژوهشی.

مقدمه

۱. گروه آینده پژوهی، مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور a.r.motallebifard@gmail.com
۲. دانشیار گروه مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه تربیت معلم تهران naveh.2001@yahoo.com
۳. دانشجوی دکترای مدیریت آموزشی دانشگاه آزاد، واحد علوم تحقیقات hedy.m2006@yahoo.com
۴. دانشجوی دکترای مدیریت آموزش دانشگاه خوارزمی a.sadin@gmail.com

آسیب شناسی و تدوین چارچوب داوری آثار علمی: یک رویکرد کیفی

آثار و تولیدات علمی نقش ارزشمندی در توسعه جامعه علمی و ارتقاء رتبه علمی کشور در سطح دنیا دارد و در کنار این که می‌تواند به عنوان شاخصی برای سنجش توسعه علمی جوامع مختلف به حساب آید، در کیفیت تعاملات و مراودات علمی نیز تأثیر گذار است. این امر به ویژه در جامعه ما بسیار مهم به نظر می‌رسد. چرا که افراد از طریق آن امتیازات بسیار زیادی به دست می‌آورند، و اساتید، دانشجویان و اصحاب علم برای ارتقاء علمی، پذیرش در مقاطع بالاتر و به دست آوردن شرایط شغلی از این امتیازات استفاده می‌نمایند. بنابراین ارزیابی کمی و کیفی این آثار امری بسیار ارزشمند و در عین حال بسیار ضروری است. ناگفته پیداست که ارزیابی مقالات علمی را باید کسانی انجام دهند که در زمینه موضوع مقاله دارای تخصص باشند. آنچه می‌تواند فرایند داوری را از مسائل غیر اخلاقی پاک نماید، بزرگ منشی و پای‌بندی اخلاقی داوران است. به این صورت که وقتی داوران احتمال می‌دهند مسائل مختلف، فرایند داوری درست و اخلاقی مقالات را تحت تأثیر قرار می‌دهد، باید این تعارض در علایق خود را آشکار سازند و سردبیران مجلات را از این مسئله با خبر نمایند و خود را از فرایند داوری مقاله جدا نمایند. ویراستاران مجلات باید فرایند داوری یکسانی را برای همه مقالات ایجاد نمایند، و همه نویسندگان مقالات و خوانندگان باید به طور کامل از فرایندی که در داوری مقالات مجلات رخ می‌دهد با خبر باشند. متأسفانه داوری‌های یک جانبه، سطحی و شتاب‌زده، زمینه ساز انتشار آثار ضعیف و بی‌فایده می‌شوند که در دراز مدت کاهش کیفیت آثار علمی را به دنبال خواهد داشت. در نتیجه بروز چنین روندی به تدریج از اشتیاق و اطمینان خوانندگان کاسته می‌شود، و روند تولید علم در یک حوزه موضوعی دچار رکود، انحراف و کندی خواهد شد. در مجموع، وظیفه داوری آثار علمی وظیفه‌ای سنگین و خطیر است. چرا که اعتماد جامعه به وثوق مطالب ارائه شده در این آثار به میزان توجه و دقتی بستگی دارد که آنان در کار خود لحاظ می‌کنند. بر این اساس، آنان همواره باید به رسالتی که بر عهده دارند توجه کنند و معیارها و شاخص‌های پذیرفته شده علمی را مبنای ارزیابی قرار دهند.

رشد علم در مراحل مختلف و به صورت‌های متفاوت با امر داوری در ارتباط بوده است. انتشارات علمی و حرفه‌ای نیازمند ارزیابی‌های بیرونی به عنوان بخشی از فرایند اطمینان از کیفیت است که از آن به عنوان فرایند داوری هم‌تا یا هم‌تراز خوانی یاد می‌شود (Mirzaie at el, 2007)، که بعد از جنگ جهانی دوّم و به دلیل رشد بسیار سریع تولیدات علمی مورد توجه قرار گرفت (Tipler, 2003). این فرایند در حال حاضر و در تمام دنیا به عنوان استاندارد برای پذیرش آثار علمی، پذیرفته شده است، و با وجود نقص و مشکلاتی که فرایند داوری، در ذات قضاوتی خود دارد، هم‌چنان به عنوان بهترین روش برای ارزیابی آثار علمی در نظر گرفته می‌شود (Charry, Murray and Parton, 2004). در تعریف داوری می‌توان گفت که داوری عبارت است از ارزیابی عالمانه، منتقدانه و منصفانه آثار علمی که نتیجه بلافاصله این فرایند ارزیابی آثار تألیف شده، فراهم کردن زمینه انتشار آثار ارزشمند، اصلاح و بهبود کیفیت آثار قبل از انتشار و جلوگیری از انتشار آثار ضعیف است. از این حیث داوری نوعی نظارت بر نقد دانش موجود و تولید دانش جدید است (Mansoriyan, 2012). داوری به مفهوم عام در ابعاد مختلف آموزش عالی، و در موارد بسیاری هم‌چون داوری در توانایی‌های علمی و شایستگی افراد متقاضی ورود به مقاطع تحصیلی به ویژه در تحصیلات تکمیلی، داوری در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، داوری در خصوص فعالیت‌های پژوهشی اعضای هیأت علمی، سنجش پژوهش‌ها در رقابت علمی، سنجش مجموعه فعالیت‌های علمی و پژوهشی یک مؤسسه علمی و داوری در خصوص کیفیت مقالات و پژوهش‌های انجام شده و ارسال شده به مجلات کاربرد دارد (Gharamaleky, 2011).

داوری آثار در مجلات علمی دارای تأثیرات دو سویه است زیرا، از یک سو کیفیت داوری آثار علمی بر اعتبار و ارزش مجلات مختلف تأثیر مستقیم دارد، و باعث اعتبار مجله مورد نظر در بین جامعه علمی می‌شود. به همین میزان چاپ یک

مقاله شتاب زده و ضعیف می‌تواند اعتبار چندین ساله مجلات را زیر سؤال ببرد و این موضوعی است که لزوم انتخاب داوران مناسب برای مجلات را روشن می‌نماید (Pyke, 1976). اما، این که چه نوع داوری، دارای کیفیت بالایی هست و به چه داوری باید داوری درجه یک گفت، سؤالی است که پاسخ آن به راحتی امکان‌پذیر نیست. ولی، می‌توان گفت که مهم‌ترین معیارها در مشخص کردن کیفیت یک داور عبارتند از تخصص و اخلاق علمی داور. بر این اساس لازم است، فرد داور نسبت به موضوع مورد داوری فهم کامل داشته باشد و به صورت نظام‌مند، دقیق و تیز بینانه به داوری علمی بپردازد، و ملاک‌های قابل قبول و سنجش‌پذیری را برای داوری خود تبیین نماید. علاوه بر این، داور باید با نگاهی نقادانه و تحلیلی به نقد آثار بپردازد و نقاط قوت و ضعف آنها را مشخص کند. زیرا، فرایند داوری علاوه بر ارزیابی قدرت، صحت و درستی مقالات علمی و تصمیم‌گیری در مورد رد یا پذیرش مقالات باید به بهبود کیفیت آثار علمی و فرد منتشر کننده نیز کمک نماید (Smith, 1990). بنابراین، داوری آثار علمی باید بتواند به سردبیران مجله برای تصمیم‌گیری در مورد چاپ مقالات، و به نویسندگان مقالات برای اصلاح آثارشان کمک نماید (Charry at el, 2004). علاوه بر ویژگی‌های تخصصی بیان شده، داور با کیفیت باید نسبت به اصول اخلاقی در داوری خود نیز پای‌بند باشد. بنابراین، لازم است داور در بررسی خود منصف باشد و بدون توجه به این که پدیدآورنده چه کسی است، فقط به نقد خود اثر بپردازد. به سخنی دیگر، اساساً وظیفه داور ارزیابی محتوا و ساختار مقاله مورد بررسی است، نه قضاوت درباره پدیدآورنده آن، چرا که این دو مقوله با هم متفاوتند، و همین مسئله عاملی است که باعث می‌شود، در بسیاری از موارد داوری آثار به صورت محرمانه انجام شود، و مجلات علمی مقالات دریافتی را بدون نام پدیدآورنده در اختیار داوران قرار دهند، تا احتمال بروز هر گونه سوگیری و قضاوت شخصی را به حداقل برسانند. البته وظیفه اخلاقی داور حکم می‌کند در هر صورت در قضاوت خود منصف باشد و در فرایند داوری بیش از هر چیز به محتوا و ساختار آثار توجه نماید (khaleghi, 2012).

همان‌طور که بیان شد می‌توان به نوعی مهم‌ترین ابزار جلوگیری از بی‌اخلاقی در فرایند داوری مقالات علمی را اصل کیفی نگری و توجه به کیفیت مقالات در ارزیابی و داوری دانست. بر اساس این اصل کلیدی، تنها ملاک تعیین کننده ارزش مقالات بحث کیفیت مقاله در دست داوری است، و نباید مجلات و داوران تحت تأثیر اسامی نویسندگان مقاله یا مؤسسات حامی مقالات قرار بگیرند، و در ارزیابی تحقیقات صرفاً به نتایج تحقیق توجه شود، و این نتایج بدون توجه به اسامی نویسندگان ارزیابی گردد (Sheikh, 2000). در کنار این موضوع لازم است، در فرایند داوری آثار علمی احترام متقابلی بین نویسنده، سردبیران و داوران مقالات حاکم باشد. همکاری این گروه سه نفره فرایندی است، که شرایط تألیف، ارزیابی و انتشار یک اثر علمی فاخر را فراهم می‌نماید. مهم‌ترین اصل در این بین صداقت و احترام است. نکات و انتقادهای وارد شده باید کاملاً مثبت و با هدف افزایش کیفیت مقاله باشد، و این موضوعی است که حتی در مورد مقالاتی که رد می‌شوند، نیز صادق بوده و باید رعایت گردد (Stewart, 2003).

می‌توان گفت گرچه فرایند داوری، برای انتشار آثار علمی بسیار ضروری است و به عنوان اصلی همگانی مورد پذیرش جامعه علمی است. اما، چارچوب، شیوه‌ها، کم و کیف داوری‌ها و اصولی که باید در داوری علمی مورد توجه قرار گیرد، موضوعی است که عموماً مغفول مانده و تحقیقات بسیار اندکی در این حوزه صورت گرفته است (Gosden, 2003). از محدود تحقیقات انجام شده در زمینه داوری می‌توان به تحقیق (Mansoriyan, 2012) اشاره نمود که در تحقیق خود به بررسی ابعاد مختلفی چون مراحل داوری، اهداف و ضرورت داوری، شرایط داوران، انواع داوری و مشکلات داوری می‌پردازد. همچنین (Gharamaleky, 2011) نیز در تحقیقی به بررسی ابعاد اخلاقی و فلسفی داوری آثار علمی توجه، و به تعبیر و تفسیر انواع

آسیب شناسی و تدوین چارچوب داوری آثار علمی: یک رویکرد کیفی

داوری‌های علمی تأکید می‌نماید. ملاحظه می‌گردد که تدوین معیار و چارچوبی مشخص برای داوری آثار علمی، امری بسیار مهم و ضروری است. زیرا، فقدان معیارهای استاندارد در ارزیابی آثار، انتخاب نامناسب داوران، شخصی نمودن فرایند داوری‌ها، روند طولانی مراحل داوری و یا شتاب‌زدگی در این فرایند باعث ایجاد مشکلات بی‌شمار، داوری‌های چندگانه و دلسردی نویسندگان می‌شود. چرا که در غیر این صورت فرایند داوری خود تبدیل به زمینه‌ای برای بروز مشکلات، در عرصه علمی می‌گردد و در بسیاری موارد ارزیابی‌های موجود نمی‌تواند پاسخگوی نگرانی‌های نویسندگان باشد (Sheikh, 2000). بنابراین برای دست یابی به وضعیت مطلوب در این ارتباط وجود چارچوبی مبین و روشن‌گر بسیار لازم و ضروری است. بر این اساس این مقاله تلاش می‌کند، ابتدا آسیب‌های موجود در حوزه داوری مقالات علمی را با توجه به دیدگاه اساتید مورد بررسی در تحقیق، شناسایی نموده، و چارچوبی را برای یکسان‌سازی داوری آثار علمی ارائه نماید. بنابراین به صورت مشخص پژوهش تأکید بر دو سؤال اساسی دارد.

۱) در فرایند داوری آثار علمی چه مسائلی و مشکلاتی وجود دارد؟

۲) برای جلوگیری از بروز آسیب‌های موجود، چه مسائلی را باید به عنوان چارچوب، در داوری آثار علمی مورد توجه قرار داد؟

روش پژوهش

این پژوهش با هدف آسیب‌شناسی فرایند داوری آثار علمی و تدوین چارچوب داوری، و در قالب رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوا صورت گرفته است. جامعه پژوهش شامل اعضای هیأت علمی دانشکده‌های علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه‌های دولتی است. در این بین ۱۵ استاد به عنوان اطلاع‌رسان‌های پژوهش انتخاب شده‌اند. برای انتخاب نمونه و اطلاع‌رسان‌های مورد نیاز برای پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از مصاحبه نیمه ساختار یافته انجام شده است. بیشتر این مصاحبه‌ها بر روی دستگاه ضبط شده و به طور کامل بر روی کاغذ پیاده‌سازی شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پژوهش از روش کدگذاری (کدگذاری باز و انتخابی) با استفاده از رویکرد گراند تئوری استفاده شد. قابل ذکر است که این روش به صورت کامل در این تحقیق مورد استفاده قرار نگرفت و صرفاً محققین تا مرحله دوم این مدل، و تا کدگذاری مرحله دوم پیش رفته‌اند. زیرا، استخراج نظریه با استفاده از روش گراند تئوری رویکردی است که نیازمند تحقیقات بسیار عمیق‌تر و مطالعات بیشتری است. برای اطمینان از صحت نتایج تلاش شد، اولاً از ممیزی همگان^۵ برای ارزیابی مقولات استفاده شود، ثانیاً تلاش گردید نتایج به دست آمده برای بررسی مجدد به چند نفر از اعضای نمونه^۶ مورد مطالعه که در دسترس پژوهشگر بودند، ارائه شود و دیدگاه آن‌ها در مورد مقوله‌بندی نتایج بدست آمده بررسی، و در صورت نیاز اصلاح مجدد گردد.

یافته‌های پژوهش

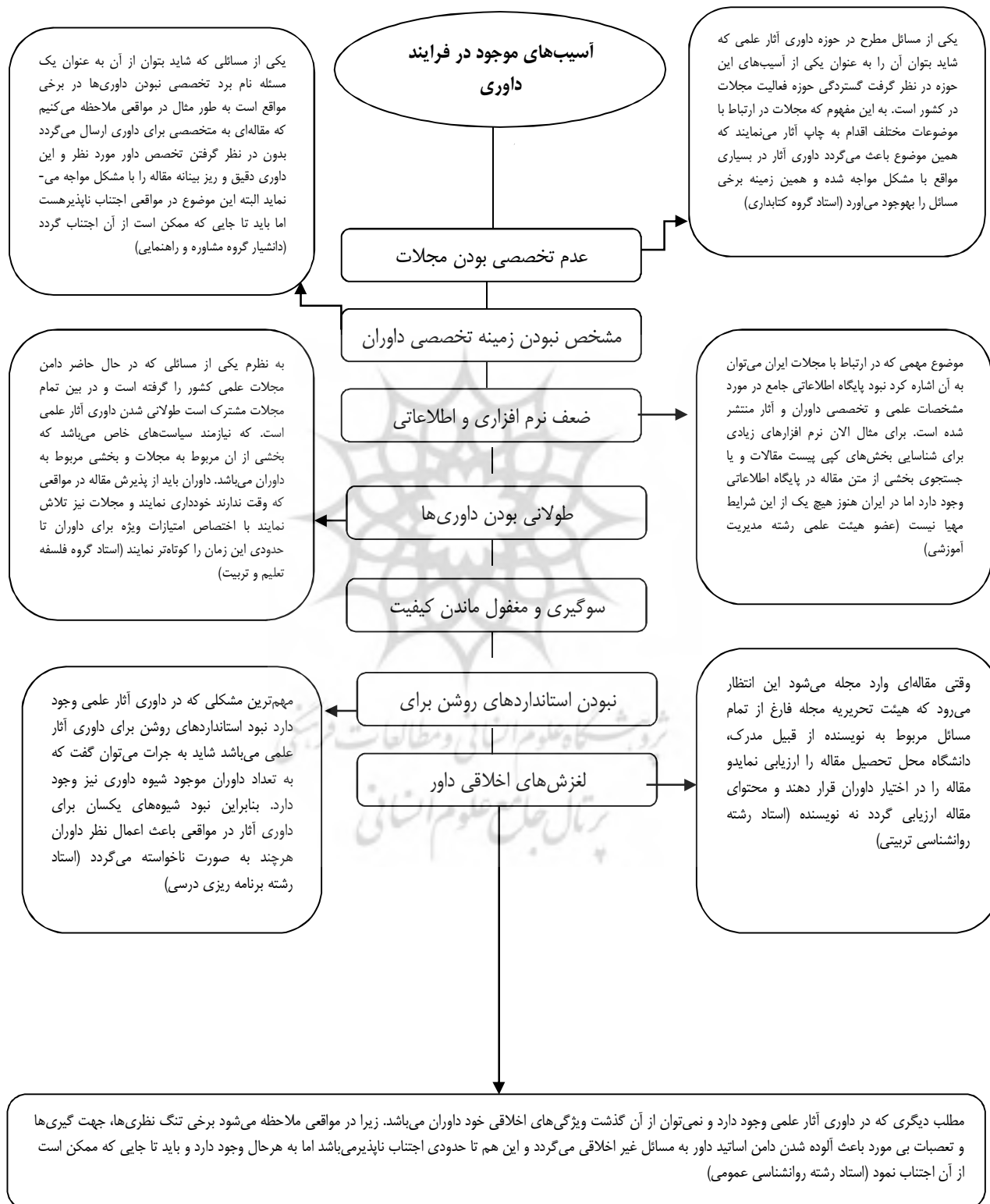
نتایج به دست آمده از تحقیق در دو بخش ارائه می‌گردد ابتدا بر اساس نتایج به دست آمده از تحقیق، آسیب‌های موجود در فرایند داوری آثار علمی شناسایی شده، و سپس چارچوبی برای داوری آثار علمی ارائه می‌گردد که در برگزیده معیارهای می‌باشد که در داوری آثار علمی باید مورد توجه قرار بگیرد.

⁵peer audit

⁶Member check

آسیب‌شناسی فرایند داوری

همان‌طور که در نمودار شماره ۱ مشخص است. بر اساس نتایج به دست آمده از مصاحبه‌ها، آسیب‌های موجود در حوزه داوری مقالات علمی را می‌توان در ۷ بخش مورد بحث قرار داد.

نمودار (۱) آسیب‌های موجود در حوزه داوری مقالات علمی

عدم تخصصی بودن مجلات: بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش مهم‌ترین موضوعی که باعث بروز مشکلات بسیاری در عرصه داوری آثار علمی شده است، و می‌توان آن را به عنوان زمینه‌ای آسیب‌زا در نظر گرفت، تخصصی نبودن مجلات علمی است. بر این اساس مجلاتی که در ارتباط با موضوعات مختلف به چاپ آثار علمی اقدام می‌نماید، بیش از مجلات دیگر دچار چالش در فرایند داوری‌های خود است. در این ارتباط انجام دو اقدام اساسی می‌تواند تا حدودی باعث کاهش این مشکلات گردد: اولاً، بسترهای قانونی مسئله مورد تجدید نظر قرار گیرد و در دادن مجوز انتشار و رتبه علمی به نشریات مختلف الزامات لازم مورد بررسی قرار گیرد، و بعد از حصول صلاحیت‌های لازم اقدام به صدور مجوز گردد و سپس بر فرایند کاری آن نظارت لازم صورت گیرد. ثانیاً، مجلات باید در جهت تخصصی شدن حرکت نمایند و صرفاً در ارتباط با موضوعاتی خاص، مشخص و تخصصی اقدام به چاپ آثار نمایند.

مشخص نبودن زمینه تخصصی داوران: در کنار تخصصی نبودن مجلات علمی موضوع دیگری که از دیدگاه اطلاع رسانی‌های پژوهش به عنوان آسیب در نظر گرفته می‌شود، مسئله مربوط به در نظر نگرفتن تناسب زمینه تخصصی داوران مجله با عنوان و زمینه موضوعی مقاله است. بنابراین، می‌توان گفت که هر مقاله‌ای که به مجله ارسال می‌شود باید بر اساس موضوعی که دارد، صرفاً در اختیار داورانی قرار گیرد، که در آن حوزه تخصص و تیز بینی لازم را دارند. برای دست یابی به وضعیت ایده‌آل در این مورد ایجاد پایگاه اطلاعاتی که ادامه نبود آن، به عنوان یکی از آسیب‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد، می‌تواند کمک کننده و مؤثر باشد. در این پایگاه اسامی داوران، زمینه‌های فعالیت و حوزه‌های تخصصی آنها مشخص شده، و داوران نیز بر اساس این اطلاعات انتخاب گردند. این موضوع تا حدودی می‌تواند بسترهای تحقیق داوری‌های تخصصی را فراهم نماید.

ضعف نرم‌افزاری و اطلاعاتی: موضوع مهم دیگری که در حوزه داوری آثار علمی وجود دارد و می‌توان، از آن به عنوان یکی از زمینه‌های آسیب‌زا نام برد، بحث نبود پایگاه اطلاعاتی جامع از داوران و حوزه‌های تخصصی هر یک از آنها، و نیز نبود پایگاه اطلاعاتی جامع از مقالات چاپ شده در کشور است، که در بسیاری موارد انتخاب داوران را دشوار نموده، و اطمینان از اصلی بودن تحقیقات را با مشکل مواجه می‌کند. زیرا، در حال حاضر نرم‌افزارهای وجود دارد که امکان جست‌وجوی متن را به خواننده می‌دهد. مثلاً می‌توان به وسیله آن پاراگراف خاصی را در پایگاه اطلاعاتی جست‌وجو کرد، و متن‌های مشابه آن را شناسایی نمود. اما، در مجلات کشور ما ضعف نرم‌افزاری در ارتباط با شناسایی آثار کپی شده یا سرقت شده که از طریق آن بتوان جلوی چاپ آثار تکراری یا سرقتی را گرفت؛ احتمال بروز برخی مسائل غیر اخلاقی در پژوهش را افزایش می‌دهد.

طولانی بودن داوری‌ها: موضوعی دیگری که اطلاع رسانی‌های پژوهش به عنوان آسیب فرایندهای داوری در ایران مطرح کرده‌اند، مسئله مربوط به روند طولانی داوری آثار علمی است. این که طول مدت داوری‌ها چقدر باید باشد، مسئله‌ای است، که شاید جواب روشنی برای آن وجود ندارد. هر چند داوری دقیق آثار علمی فرایندی دشوار و نیازمند کار زیادی است و بخشی از تأخیرهای موجود در این زمینه اجتناب ناپذیر است. اما، با این وجود، می‌توان مدت زمان تقریبی برای داوری آثار علمی را

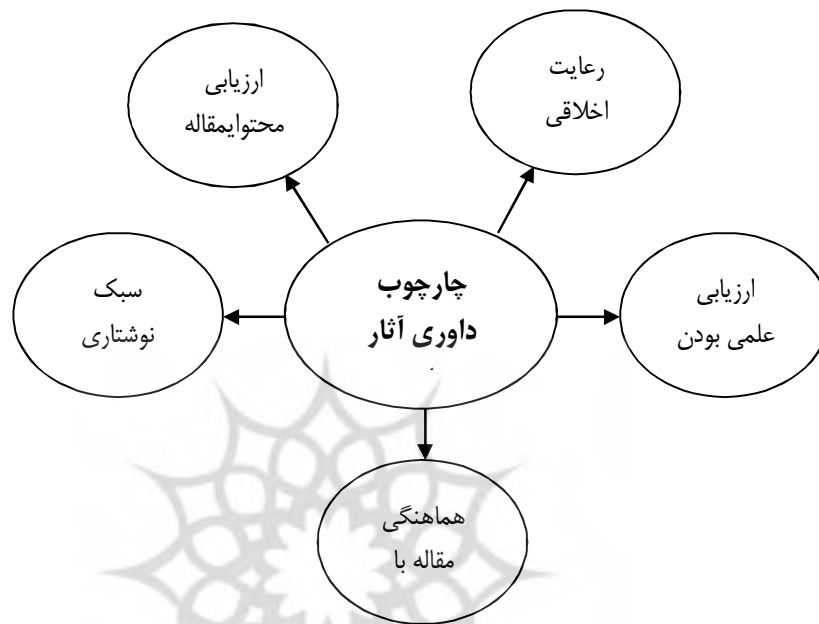
زمانی بین ۲ تا ۶ ماه در نظر گرفت و این امر با در نظر گرفتن طول مقاله و سطح دشواری آن می‌تواند متفاوت باشد (Parberry, 1990). در این ارتباط آن چه به نظر مهم می‌رسد در نظر گرفتن زمان و فرصتی است که داوران آثار علمی می‌توانند به داوری اختصاص دهند. لذا، لازم است، اولاً داوران شخصاً زمانی، داوری اثر خاصی را بپذیرند که واقعاً زمان کافی برای مطالعه و داوری آن دارند. ثانیاً، مجلات علمی نیز از تحمیل حجم زیادی از مقالات به داورانی خاص خودداری نمایند. سوگیری و مغفول ماندن کیفیت: آسیب دیگری که در فرایند داوری آثار علمی وجود دارد، عبارت است از مغفول ماندن کیفیت و پر اهمیت‌تر شدن مسائل دیگری که چندان نمی‌تواند تضمین‌کننده کیفیت یک تحقیق باشد. موضوعی که در این ارتباط باید به آن توجه کرد، این است که هر چند آثار علمی در بسیاری مواقع بدون اسم در اختیار داوران قرار می‌گیرد و شاید به همین دلیل موارد بروز این گونه سوگیری‌ها در فرایند داوری آثار علمی بسیار نادر باشد. ولی، بروز خیلی کم این گونه مسائل نیز نمی‌تواند مطلوب باشد. این سوگیری در داوری هم می‌تواند به دلیل فاش شدن اسامی نویسندگان آثار علمی، و هم به دلیل تعصباتی باشد که داوران آثار علمی نسبت به عنوان و موضوع تحقیق دارند. بنابراین، لازم است ملاک قضاوت در مورد انتشار نتایج، صرفاً کیفیت مقالات ارسالی و رعایت شرایط و ضوابطی باشد که در بخش بعدی مقاله و تحت عنوان چارچوب داوری آثار علمی مورد توجه قرار می‌گیرد.

نبودن استانداردهای روشن برای داوری: بحث مربوط به نبود استاندارد معین و واحد برای داوری آثار علمی، آسیب دیگری است، که از دیدگاه اطلاع‌رسانی پژوهش در امر داوری آثار علمی وجود دارد و شاید به نوعی بتوان آن را مهم‌ترین آسیب موجود در این مورد در نظر گرفت. شاید این گفته یکی از اساتید، که به تعداد داوران موجود، استاندارد و شیوه داوری وجود دارد موضوع چندان بی‌ربطی نباشد. همین موضوع باعث می‌شود مقاله‌ای یکسان توسط داوران مختلف به شیوه‌های گوناگون ارزیابی و امتیاز دهی گردد. بنابراین تدوین استانداردهای مناسب و یکسان در این حوزه می‌تواند بسیار کمک‌کننده باشد که تمامی مقالات ارسال شده به مجله بر اساس آن ارزیابی گردد. هر چند این چارچوب نمی‌تواند به طور کامل ماهیت قضاوتی داوری آثار علمی را از بین ببرد اما، می‌تواند تا حدودی داوری آثار را تبدیل به فرایندی یکسان نماید.

ضعف‌های اخلاقی داور: آخرین موضوعی که در ارتباط با داوری آثار علمی و به عنوان آسیبی در این حوزه اطلاع‌رسانی پژوهش بیان کرده‌اند، وجود برخی ضعف‌های اخلاقی در رفتار برخی از داوران است. مسائلی از قبیل تعصب، غرض‌ورزی، پیش‌داوری، معطل نمودن داوری مقاله بدون هیچ دلیل قانع‌کننده، افشای زود هنگام نتایج، استناد قبل از چاپ به مقاله، استفاده از ایده‌های مقاله، و بسیاری موارد دیگر می‌تواند دامن داوران آثار علمی را به مسائل غیر اخلاقی آلوده، و فرایند داوری آثار علمی را دچار انحراف و کج‌روی نماید.

چارچوب داوری آثار علمی

مسلم است که برای جلوگیری از سوگیری‌ها و چندگانگی در داوری آثار علمی باید چارچوب و رویکرد یکسان، مشخص و همتایی تدوین گردد، تا بر این اساس مطمئن شد که داوران در داوری آثار علمی به شیوه یکسان و هماهنگی عمل می‌کنند. در این تحقیق و بر اساس نتایج به دست آمده از مصاحبه‌ها، پنج معیار برای داوری آثار علمی و مقالات ارسالی به مجلات ارائه شده است که در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرد.

نمودار شمار (۲) چارچوب داوری آثار علمی

ارزیابی علمی بودن مقاله: بر اساس دیدگاه متخصصان مورد مصاحبه، در تحقیق اولین و مهم‌ترین اصل که در داوری آثار علمی باید داوران آن را مورد توجه قرار دهند، مسائل مربوط به چارچوب علمی مقاله است. بر این اساس داوران باید در داوری آثار علمی به این موضوع توجه کنند که مقاله تا چه اندازه استانداردهای کیفی و علمی لازم برای انتشار را دارا است. در این ارتباط، داوران باید به مسائلی هم‌چون اهمیت، ضرورت، کیفیت، مناسبت و نیازمندی جامعه علمی توجه نمایند، و به سؤالاتی از این قبیل پاسخ دهند که آیا موضوع انتخاب شده برای تحقیق دارای ارزش پژوهشی است؟ تحقیق مورد نظر توانسته دانش و معرفت جدیدی را به حوزه موضوعی خود اضافه نماید؟ آیا پژوهش مورد نظر بر مبنای یک چارچوب نظری قدرتمند و توجیه شده‌ای بنیان نهاده شده است؟ روش تحقیق انتخاب شده مناسبت لازم با هدف تحقیق را دارد؟ آیا تجزیه و تحلیل نتایج به درستی انجام شده است؟ و آیا نتایج تحقیق اصولاً درست و قابل قبول است یا خیر؟ این‌ها سؤالاتی است که در واقع بعد علمی مقاله را مورد بررسی قرار می‌دهد.

ارزیابی میزان رعایت اخلاق پژوهشی: دومین اصلی که بر اساس دیدگاه متخصصان، داوران آثار علمی باید به آن توجه نمایند، بررسی میزان رعایت اخلاق پژوهشی از سوی نویسندگان مقالات علمی است. بر این اساس لازم است داوران در بررسی ابعاد اخلاقی مقاله به مسائلی هم‌چون امانت داری پژوهشگر، صداقت در ارجاعات، صداقت در استفاده از آثار دیگران، صداقت در جمع‌آوری داده‌ها و صداقت در بیان نتایج توجه نمایند (Motallebifard et al., 2012). در این ارتباط لازم است داوران به

سؤالاتی از قبیل این که آیا موضوع مورد تحقیق به روز، کاربردی و جدید است؟ آیا محقق تلاش کرده است که در ارتباط با اطلاعات و مطالب که بیان می‌کند امانت دار باشد؟ آیا شرایط اخلاقی مربوط به آزمودنی‌ها رعایت شده است؟ آیا اطلاعات به صورت اخلاقی جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شده است؟ آیا استنادهای تحقیق به شیوه اخلاقی صورت گرفته است؟ آیا نتایج تحقیق عیناً ارائه شده یا دستکاری شده است؟ پاسخ دهند.

ارزیابی محتوای مقاله: بحث بعدی در ارزیابی آثار علمی که داوران باید به آن توجه کنند، کفایت محتوای مندرج در مقاله است. بر این اساس داوران آثار علمی باید میزان روشن بودن عنوان مقاله، محتوای بیان شده در چکیده، مقدمه، بیان مسئله، روش‌شناسی، یافته‌ها و نتیجه‌گیری را ارزیابی نمایند. در این ارتباط داوران آثار علمی لازم است به سؤالاتی از قبیل پاسخ دهند: آیا عنوان مقاله بیانگر هدف مقاله است؟ مطالب بیان شده در چکیده مقاله روشن، کامل، مختصر و جذاب است؟ آیا بخش‌های مختلف مقاله حاوی اطلاعات لازم و کامل است؟ آیا اهداف و سؤالات پژوهش به روشنی و شیوه علمی بیان شده است؟ بحث نتایج به صورت منطقی و روشن بیان شده است؟

ارزیابی ساختار و سبک نوشتاری مقاله: بر اساس دیدگاه متخصصان حوزه دیگری که در داوری آثار علمی باید مورد توجه قرار گیرد بخش مربوط به ساختار و سبک نوشتاری مقالات در دست داوری است. بر این اساس داوران باید بررسی نمایند که آیا مقالات ارسالی از نظر نگارش، قالب، صفحه‌آرایی، ساختار، حاشیه‌ها، زیرنویس‌ها، اشکال و نمودارها و نحوه نوشتن منابع دارای چارچوب لازم است یا خیر. در این ارتباط داوران باید به سؤالاتی از این قبیل پاسخ دهد که آیا اصول نگارش ادبی در تدوین مقاله مورد توجه قرار گرفته است؟ شیوه نگارش زیرنویس‌ها و حاشیه‌ها به صورت درست صورت گرفته است؟ آیا منابع تحقیق به درستی بیان شده است؟

ارزیابی هماهنگی مقاله با نشریه: براساس دیدگاه متخصصان مورد مصاحبه در تحقیق موضوع دیگری که در داوری آثار علمی داوران باید مورد توجه قرار دهند، بررسی آثار ارسال شده به مجله با توجه به هماهنگی آن با مجله است. این اصلی است که در واقع باید قبل از مسائل دیگر مورد توجه قرار گیرد و در صورت برقرار بودن سایر موارد بررسی شود. بر این اساس داوران آثار علمی، باید در بررسی آثار تحت داوری توجه نمایند که آیا اثر علمی دریافتی در چارچوب اهداف و ساختار مجله هست یا خیر. بر این اساس لازم است داوران به این سؤالات پاسخ دهند: آیا مقاله ارسال شده با اهداف مجله همسو است؟ قالب مقاله ارسالی با قالب مجله هماهنگ است؟ آیا مقاله ارسالی در صورت چاپ مورد توجه مخاطبان مجله قرار خواهد گرفت؟

بحث و نتیجه‌گیری

این تحقیق تلاشی بود برای شناسایی آسیب‌های موجود در زمینه داوری مقالات در مجلات علمی-تخصصی تا از این طریق بتوانیم رویکرد مشخص و مشترکی را برای داوری آثار علمی ارائه نماییم. مسلم است که داوری آثار علمی فرایندی ضروری، حساس و بسیار بغرنج است که هم می‌تواند جامعه علمی را به سمت تعالی روز افزون هدایت و در این مسیر و به عنوان نیروی کمکی ایفای نقش نماید، و هم مانند همه فعالیت‌های بشری، این فرایند نیز نمی‌تواند عاری از انحراف و کجروی باشد. به ویژه این که امر داوری ذاتاً مبتنی بر دیدگاه و ارزیابی یک فرد نسبت به موضوعی دیگر است، و همین نسبت قضاوت افراد مسئله‌ای است که باعث بروز چندگانگی و شاید سوگیری در داوری آثار علمی می‌شود. بنابراین، ملاحظه می‌شود که شناسایی آسیب‌های موجود در این حوزه و یکسان‌سازی داوری آثار علمی می‌تواند بسیار مؤثر و مفید باشد.

آسیب شناسی و تدوین چارچوب داوری آثار علمی: یک رویکرد کیفی

به طور کلی می‌توان گفت داوری آثار علمی به دلیل تأثیر گذاری بسیار زیادی که در پویایی جامعه علمی دارد، باید عاری از هر نوع خطا و سوگیری باشد. به ویژه در جامعه علمی ایران که این نتایج و امتیازات پژوهشی ناشی از آن در ابعاد مختلف و در به دست آوردن امتیازات مختلف علمی، مادی و غیر مادی تأثیر گذار است و هرگونه نقص در این فرایند باعث به انحراف کشیده شدن جامعه علمی و شدت یافتن فضای رقابتی ناسالم در عرصه علمی کشور می‌گردد. بر این اساس لازم است داوران آثار علمی در داوری خود به اصولی هم‌چون عینیت گرایی، پرهیز از سوگیری، سرعت و کیفیت در داوری، امانت داری و ... توجه نمایند، و از هر گونه پیش داوری و قضاوت نادرست دوری کنند. زیرا، آلوده شدن فرایند داوری آثار به مسائل غیر حرفه‌ای و غیر اصولی باعث ناامیدی در جامعه علمی، و به ویژه کسانی که به تازگی وارد عرصه نوشتن این قبیل آثار علمی شده‌اند می‌گردد. بنابراین باید تلاش گردد تا حد ممکن از آسیب‌های بیان شده در این مقاله دوری گردد، و مجلات به صورت کاملاً تخصصی اقدام به انتشار مقالات نمایند، داوران کاملاً تخصصی انتخاب شوند، و با در نظر گرفتن زمان‌بندی مورد نیاز برای داوری، مقالات در اختیار افرادی قرار گیرد، که زمان مورد نیاز برای داوری اثر مورد نظر را دارند. علاوه بر الزامات مطرح شده که تأثیر بسیار زیادی هم بر کیفیت داوری‌ها دارد. نیاز به تدوین چارچوب مشترک برای داوری‌ها نیز می‌تواند بسیار سودمند و مؤثر باشد. آنچه در این مقاله نیز تحت عنوان چارچوب داوری آثار علمی ارائه گردید، تلاشی بود، جهت دست یابی به این هدف، یعنی یکسان سازی معیارهای ارزیابی مقالات علمی، تا از این طریق بتوان تا حدودی کاستی‌های موجود در این حوزه را کاهش داد.

در نهایت باید خاطر نشان کرد که با وجود مطالب بیان شده و چارچوب‌های ارائه شده در این مقاله، به دلیل ماهیت قضاوتی بودن فرایند داوری آثار علمی، آنچه بیش از همه در سلامت فرایند داوری آثار علمی مؤثر است، تعهد و امانت‌داری داوران و پابندی آنها به اصول اخلاقی علمی و حرفه‌ای می‌باشد، و این مسئله‌ای است که می‌تواند فارغ از مسائل مختلف سلامت داوری علمی را تضمین نماید.

تشکر و قدردانی

این پژوهش با حمایت مادی و معنوی مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور صورت گرفته است.

پروژه: نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- Charry, A. A.; Murray, R. ; Parton, K. A.(2004). The process of standardized refereeing of professional publications: a reference framework for the panel of referees of AFBM journal. *AFBM Journal*, 5(1), 6-13.
- Gharamaleki, A. (2011). Scientific peer review of ethics. *Journal of Strategy for Culture*, 8(9), 1-20. [In Persian]
- Gosden H. (2003). 'Why not give us the full story: functions of referees' comments in peer reviews of scientific research papers. *Journal of English for Academic Purposes*, 2, 87-101. [www. sciencedirect. Com](http://www.sciencedirect.com).
- Khaleghi, N. (2012). *Ethic of Research and Writing*. Tehran: ketabdar publication. [In Persian].
- Gharamaleki, A. (1389). Ethic of scientific refereeing. *Journal of culture strategy*, 3(8,9), 7-19.[In Persian].
- Mirzaie, S. A.; Ayobi Ardakani, M.; Gharakhani, M.; Sheikh Shaie, F.(2007). Par reading of scientific journals, Case Study Iranian Journal of Sociology. *Iranian Journal of Sociology*, 7(4), 147-180.[In Persian].
- Motallebifard, A.; Arasteh, H. R.; Mohebbat, H.; Dasta, M. (2012). Research ethics in higher education: Individual characteristics and professional responsibilities of researchers. *Quarterly Journal of Epistemology*, 5(19). [In Persian.]
- Mansoriyan, Yazdan(2012). Moral judgment in evaluating the scientific product, in Ethic of Research and Writing, in Narges Khaleghi, Tehran, ketabdar publication. [In Persian].
- Parberry L.(1990). *A guide for now referees in theoretical computer science*, Department of Computer sciences. University of North Texas. [http://www. cs. utexas. edu/~dahlin/professional/parbery-referee. pdf](http://www.cs.utexas.edu/~dahlin/professional/parbery-referee.pdf)
- Pyke D A. (1976). How I referee, Kings College Hospital. Iondon SE5 9RS, [http://www. ncbi..nlm. nih. gov/pmc/articles/PMC1689383/pdf/brmedj00542-003. p.pdf](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1689383/pdf/brmedj00542-003.p.pdf)
- Sheikh A. (2000). Publication ethics and the research assessment exercise: reflection on the troubled question of authorship. *Journal of Medical Ethics*, 26(6) , 422-427.
- Smith AJ. (1990). 'The Task of the Referee,' *University of California at Berttkeley*, IEEE, 12 p. , online: [www. computer. org/tpami/taskofreferee. html](http://www.computer.org/tpami/taskofreferee.html).
- Stewart CN. (2003). 'Press before paper-when media and science collide. *nature biotechnology*, 21, 353-354, date: 051203, online: [www. nature. com/naturebiotechnology](http://www.nature.com/naturebiotechnology).
- Tipler F J.(2003). *Refereed journals: Do they insure quality or enforce orthodoxy*. ISCID Archive, Tulane University, Now Orleans, [http://www. iscid. org/papers/ Tipler_PeerReview_070103. pdf](http://www.iscid.org/papers/Tipler_PeerReview_070103.pdf)